

Középiskolai könyvek tára. Szerkeszti *Köpesly Sándor*. I. *Magyar olvasmányok* a gymnasium V. osztálya számára, szerkesztette *Endrődi Sándor*. Budapest, 1891. 8-r. 152, 1 l. — *Magyar irodalmi olvasókönyv*. Szerkesztette *dr. Badics Ferencz*. I. kötet. A gymnasium V. osztálya számára. Budapest, 1890. 8-r. IV, 205, 2 l. — *Magyar irodalmi olvasmányok*. A görög nyelv pótlásául a gymnasium V. osztálya számára. Szerkesztette *dr. Jancsó Benedek*. Budapest, 1890. 2, 205, 2 l.

A magyar közoktatásügyi kormány javaslatát, mely szerint a gymnasiumi tanulóknak ezentúl szabadságukban áll a görög nyelv tanulása vagy nem tanulása, a törvényhozás elfogadván, e javaslat törvénykönyvünkbe cikkelyeztetett, mint az 1890. évi XXX. törvénycikk. Ennek alapján a magyar írók bővebb tanulmányozását tűzte ki a tanterv azok számára, kik a görög nyelvet nem tanulják.

Bevégzett ténnyel levén dolgunk, nem szándékunk a törvényhozás eljárását szóvá tenni, csupán a tantervnek arról a részéről, mely az eljárás következményeként a magyar classicaí irány úttörőinek és betetőzőjének bővebb ismertetését követeli, kívánunk egyet-mást elmondani, tekintettel arra a három olvasókönyvre, melyeknek címeit e sorok fölé írtuk.

A közoktatási tanács tanterve az V. osztályú tanuló számára (kik a görög nyelvet nem tanulják) Kármán, Kazinczy, Berzsenyi és Kölcsey verses és prózai műveit jelöli ki olvasandó anyagúl, hogy e művek szelleme átvezesse a tanulókat a görög világba, a görög szellem felfogási körébe. A classicaí irány irodalmunkban, lehet mondani, vagy félszázadig uralkodott mint önálló irány s átalakította költészetünket tartalmilag és alakilag, mozgalmat indított nyelvünk művelésében, és a magyarság gondolkodásába, stílusunkba, kifejezéseinkbe új elemek vegyültek. Az új irány hatalma előtt mintegy elnémult a francziások és népiesek iskolája, mely a külalakban egymástól alig is különbözött, csupán eszmékben, a melyeket feldolgozott. Nem volna helyén itt ez irodalomtörténeti tényről hosszasan elmélkednünk, de annyit az alábbiakra való tekintetből multhatatlanul meg kell jegyeznünk, hogy a classicaí irány művelői annyira beletanultak, a görögök és rómaiak gondolkodása körébe, hogy legtöbbszörökesebb, legszebb szólamaink hátrálni voltak kénytelenek az oly kifejezések elől, a melyekben a görög mythológiából vett szóképek, tropusok, figurák, vitték a főszerepet. Görög istenek népesítették meg a magyar Helikont s a kilencz múzsa mindegyikének támadt udvarlója, a kik előtt csak az volt szép, a minék párját vagy eredetijét a régi görög írókban, vagy a rómaiak közül főként Horatiusban megtalálták. Az volt a legnagyobb művész, ki mennél több classicaí vonatkozással, mythologiai képpel tarkázta kifejezéseit, stíljét. A formalismusnak az az iránya, mely Barótinál, Rájnisnál és Révainál még csak külső, a versmér-

tékre szorítókozó, Kazinczynál, Daykánál, leginkább pedig Berzsenyiné s Kölcsey ifjúkori műveiben (pályája első felében) már a lényegét, a belső szellemet is hatalmába keríti, hogy e ponton aztán visszahajoljon a nemzeti felfogáshoz, a magyar nép érzés- és gondolkodás-világához.

Ez írókkal való foglalkozás, ily szempontból véve, valóban megismertet bennünket a görög szellem eszményibb oldalával, megismertet a görög mythológiával, a classici népek vallási felfogásával, de csak úgy, ha kellőleg elő vagyunk már e tanulásra készülve. Helyesebben szólva: ez írókat nem tudjuk megérteni, ha már kellő előtanulmányunk, képzettségünk nincs. Kármánról nem szólunk. De azt talán minden különösebb bizonyítgatás nélkül elég egyszerűen kimondanunk, hogy Berzsenyiné nehezebben élvezhető magyar költőt nem ismerünk. Kazinczy epistolái és Kölcsey ifjúkori költeményei versenyeznek csak e tekintetben Berzsenyi műveivel. Kazinczy a legtöbb barátaihoz írt leveleiben epistoláit szükségesnek tartja jegyzetekkel kísérni s ugyanez a Kazinczy nem mindenhol érti meg Berzsenyit s nem szegyenli bevallani, hogy például a *Wesselényi hamvaihoz* című, különben egyik legszebb, legművészebb szerkezetű, legmagasabban járó, merész szárnyalású ódájának utolsó előtti versszakát nem érti, holott — mint írja — minden segédkönyvét összehányta, hogy ennek értelmével tisztába jöjjön. Erdélyi János, ki Berzsenyit beható bíráló alá veszi, Berzsenyinek a *Bacchushoz* írt műve első strófájáról azt jegyzi meg, hogy ebben Berzsenyi mélyebbre hat Horácznál, ki még az akkori olvasót is megkímélte oly homályos és közajkon nem forgó eseményre (való) célozgatástól, minő Rhæcusé, kiről Döbrentei sem szól, hanem magyarázgatja Bacchust meg Apollót, kit úgy szólván, minden jó keresztény ismer.

De tegyük föl, hogy a mythologiai vonatkozásokat vagy a tankönyvíró vagy az előadó tanár fölvilágosítja: a mondat szerkesztések, kifejezések ama páratlan tömörsége, merész kapcsolata, genialis szökellése, újsága, ereje, valódi művészete, a hang és előadás ama szokatlansága, lángoló tüze, pathosa, fensége, a melyek egyenkint és összevéve annyi dolgot adnak az olvasó értelmének, a kor szelleme, melytől e művek elválaszthatatlanok, az író egyéniségének jellemző vonásai, a melyeket visszatükröznek, annak a férfiú törekvésének és hatásának magyarázatai, a kihez e vagy ama művében szól Berzsenyi — még mindig oly akadályt gördítenek az olvasó elé, a melyeket csak akkor győzhet le, ha meglehetősen mértékű æsthetikai, philosophiai és irodalomtörténeti ismeretei vannak. Nem közepes ismereteket értünk s az értelemnek nem gyámoszlop melletti, hanem önálló, független, öntudatos működését.

Vajjon egy V. osztályt végzett tanuló, a ki *Toldit*, a magyar geniének ez oly specialis nyilatkozatát, a tősgyökeres magyar szellem-

nek e minden ízében annyira nemzeti remekét olvasta s tanulmányozta: megközelítheti e csak távolról is, nem mondjuk Berzsenyit, de Virág és Kazinczy műveit, Kölcseynek magas szempontból kiinduló bírálatait, vagy azokat a fölötté fontos leveleket, a melyeket Kazinczy Berzsenyivel váltott ennek föllépte előtt, s még inkább, mikor a Kölcsey recenziója megjelent? Mit szólunk még ahhoz, hogy a Kazinczy és Berzsenyi közt megindult levelezésnek olyan történeti háttere van, a melynek földerítése az V. osztályban maga több órát foglal el? De bármikép jár is el az előadó tanár: azt hisszük, mindez az új irány semmi positiv nyomot nem hagy a tanuló lelkében, mert «annyiféle segédeszközhöz kell folyamodnia a tanárnak, hogy csak valamennyire megértesse tárgyát, hogy utoljára a tanuló a fától nem fogja látni az erdőt. Megjegyezzük, hogy mindezt a szóban forgo írókra általánosan értjük. Hisz van Berzsenynek is egy pár költeménye, a melyet bizvást olvastathatunk már az V. osztályban. Ugy szintén van Kazinczynak is számos levele, Kölcseynek nem egy kitünő prózai műve, a melyeket minden habozás nélkül kezükbe adhatunk s adtunk már eddig is V. osztályú növendékeinknek. De hogy ez írókkal *behatóbban* ismerkedjenek meg az V. osztályú tanulók: abban kétkedni bátorkodunk.

Mi nem találók épen rossznak e tekintetben, ha költészetünk tanulmányozásában vissza felé haladnának a tanulók. Vörösmartytól kellene kiindulniok, a kinél csak a külső forma classicai, de a tartalom egészen nemzeti. S így kellene Bajza, Kisfaludy Károly, Kölcsey, Kazinczy, Virág, Kis, Dayka művein keresztül lépésről-lépésre haladva megtenni az utat egészen Berzsenyiig, ki már áthajlik Vörösmartyhoz, kinek példaképe, hirnöke volt. E művek olvasásával bátran el lehetne egy évet tölteni s így valóban, mire irodalomtörténetet tanulnának: már megszerzik vala az előzetes ismereteket, s nemcsak külsőleg, de ifjú lelkük egész fogékonyosságával ragadnak meg a jellemzőbb különbségeket, mert a haladás fokozatossága, az ismeretszerzés és értelemfejlesztés e legkifogástalanabb egyenességű mérő-ónja, vezérlene tanárt és tanulót egyiránt. Így aztán sok oly magyarázat mellőzhető volna, a mi így elkerülhetetlen, mert a tanulók öngondolkodásuk útján is tudnának tenni néhány biztos lépést.

Ily szempontból tekintve a Badics, Endrődi és Jancsó olvasókönyveit: mi e könyveket természetesen elhibázottaknak tartjuk többé-kevésbé. Ha pedig azt nézzük: mennyire tudták e művek szerzői a tanterv célzatát megvalósítani: mingyárt ki is mondhatjuk, hogy Badics és Jancsó elég jól, Endrődi azonban oly gyöngö compendiumot állított össze, melynél gyöngébbet hamarjában nem is tudnánk mondani.

«Az egyes darabokat — írja Badics az előszóban — úgy válogat-

tam össze, hogy ne csak magokban legyenek önállók, hanem egymásra kiegészítők, fölvilágosítók s együtt úgy az írók, mint ama küzdelmes kortörekvéseinek megismerésére jellemzők. Igen helyes szándék, melyet elég sikerülten is valósított meg, úgy hogy általában épen az egymásra hatás, vonatkozás feltüntetése, az egyes írók művei közt való kapcsolatra rámutatás Badics könyvének legdicseéretebb sajátága, melyben nem csak az Endrődi, de még a Jancsó könyve sem osztozik vele. A mi Kármán prózai műveit illeti: nem lehet szavunk ellene, hogy ifjúságunk ama kor törekvéseit mintegy közvetlen közelből szemlélje s Kármán magvas és szép prózáját olvassa. A magyar művelődés-történetnek, kétség kívül, legnevezetesebb adalékai ez értekezések, melyek az *Urania* bevezetésekép jelentek meg az I. és III. kötetben. Helyesen járt el Badics, hogy ez értekezéseket a maguk teljességében felölelte, helyesen azért is, hogy *A hazaszeretet* s *Az igaz barátság* című példázatokat szintén fölvette. Sőt a magunk részéről abbéli eljárását is helyeseljük, hogy Kármán — mint Badics írja — 'ép oda vág, hova értekezéseivel'. Kármán műveinek kiválasztása Badics könyvében legsikerültebb. Kevésbé helyeselhetjük Jancsó szemelvényeit. Jancsó is fölvette a Kármán értekezései közül az *Urania* két Előszavát s a *Nemzeti csinosodásról* szóló értekezését, de a helyett, hogy a Badics helyes alapból kiinduló felfogásához tartotta volna magát (hogy t. i. a mit komoly fejtegetésben mond el az író, azt egy pár mesében mintegy játszva tanítja), megtoldja ez értekezéseket oly műtörténelmi dolgozatokkal, a melyek főntebbi észrevételeink szerint V. osztályú növendékeink értelmi fejlettségéhez semmikép nem illők. 'A műtörténelmi dolgozatokat — írja Jancsó — azért vettem föl, hogy a tanár alkalmat találjon egyet-mást általában, de különösen a görög művészet elemeiről elmondani tanítványainak.' Igaz, de miféle meglevő ismeretköréhez kösse a tanulóknak ez egészen új ismereteket a tanár? Tud-e már egy V. osztályú tanuló, még a legjobb is, valamit általában a művészetekről, hogy épen a görög művészet elemeit vele megismertessük, holott ez az eljárás a görög világ bővebb ismeretét föltételezi? Azt hiszszük: e módszer nagyon alkalmas a sokat markol keveset szorít példabeszéd gyakorlati megvalósítására. Aztán miért akarunk mindent már az V. osztályban kezdeni, holott a túlterheltség elleni panaszok úgylis napi renden vannak? Miért akarunk egyszerre magyar irodalomtörténeti, mythologiai, régiségtani, æsthetikai ismereteket, s e mellett még művészeti tanulmányokat is mind az V. osztályú növendékekbe szorítani, holott a magyar nyelv tanárának a stílistika és gondolkodástan elemeivel úgy is nem csekély feladat ez osztályban sikeresen megbirkózni, ide számítva, hogy balladákat magyaráz s néhány sikerültebb lyrai költeményt fejteget, a melyekben a mű eszméje, tartalma, az

író egyénisége így is elég táplálékot adnak az ifjú léleknek. A kellő nyelvi és tárgyi magyarázatok mellett görög műtörténelmi fejtegetésekkel bővíteni akarni az 5. osztályú növendékek ismeretkörét: alig látszik helyes felfogásnak s nem hiszszük, hogy ez eljárás sikeres eredményt szüljön. Endrődi e tekintetben kevesebbel is megelégszik. Ő Kármántól két értekezést közöl, a melyeket a tanterv is megjelöl s mást semmit. Ez is tökéletesen elég arra, hogy az ifjúság fogalmat szerezzon múlt századi műveltségünk állapotáról, ha a tanár kellő utasításokkal, felvilágosításokkal kíséri helylyel közzel ez olvasmányokat, mert ezek nélkül meg nem érti a növendék Kármán komoly, mély elmű gondolatait.

Kármán prózai művei után, Kazinczynak Berzsenyivel váltott levelezéséből van néhány kiszemelve. E tekintetben határozottan Jancsó felfogását dicsérhetjük.

Jancsó két kis csoportot alakított e levelezés néhány fölvelt darabjából, melyek közül az első csoportbeliek «nemcsak a két író között keletkezett barátság történetét adják elő, hanem oly kérdéseket is fejtegetnek, melyek kiválóan alkalmasok a nemzeties érzés erősítésére. A második csoportbeliek pedig — folytatja Jancsó megjegyzéseit — mintegy előnkbe tárják Berzsenyi költeményei kiadásának történetét. A tanárnak nem sok fáradságába fog kerülni az ifjúság irodalom- és hazaszeretetére hatni a Berzsenyi költeményeinek kiadására adakozó kispapok példájával.» Nemcsak pædagogiai okokból kell helyeselnünk Jancsó eljárását, de tisztán irodalmi szempontból is. Kazinczynak 1810—1812. Berzsenyivel váltott levelei nemcsak a Berzsenyi műveinek kiadására vetnek világot: arra a korra is, melyben a «Romlásnak indúlt hajdan erős magyar» elhangzott. Ez olvasmányt tehát összekötheti a tanár magyarázata a Kármán műveinek olvasásakor adott magyarázataival s áthidalhatja azt a néhány évet, a mely Kármán említett műveinek és e levelek keltének éve közé esik.

Badics e leveleket három kis csoport szerint válogatá ki: családi élet, helikoni ünnepélyek, Kölcsey bírálata. Az elsőről nincs mondani valónk, ámbár Berzsenyi egyéniségét aligha sikerül csak valamennyire is megértetnie a tanárnak növendékével. A másodikat elhibázott dolognak tartjuk azért, mert ezek a helikon-ünnepélyek koránsem kimagasló mozzanatai irodalmunknak, mint némelyek vélik, s másfelül a mennyire irodalmunk történetének körébe vágnak. oly háttérük van, a mely egyedül indokolja a velük való foglalkozást, evvel a háttérrel azonban hírvül sem lehet az V. osztályban foglalkozni. Még kevésbbé helyeselhetjük a Kölcsey bírálataira vonatkozó levelek közlését mind pædagogiai, mind tisztán irodalmi szempontból. Berzsenyi magatartását irodalmunkban mindeddig egészen rosszul fogták fel épen a Kazinczynak ez ügyben írt levele nyomán. Badics szintén rosszul fogja fel, ha úgy hiszi, hogy a

«Kölcey szigorú bírálata sujtotta érzékeny lelkét, úgy hogy búskomorságba esett». Még vastagabb tévedés van az Endrődi felfogásában, ki azt hiszi, hogy a Kölcey «goromba recenziója az elkeseredett de különben is zárkózott ingerlékeny, epés vérfű s — mint a levelek itt-ott mutatják — gyanakodásra nagyon hajlandó férfiút halálos bántalommal illette». Osztozik e halvéleményben Jancsó is, mint általában minden irodalomtörténeti kézikönyvünk. Berzsényi 1816-ban roppant krisisen ment keresztül, mi egészen kiforgatta önmagából. A hypochondria, mely régebben is meg-meglepte, testi rázkódásai következtében most egészen erőt vett rajta s ebből magyarázható, hogy ő a Kölcey recenzióját meg sem értette. Innen a képzelt sértés rendkívüli izgalmi, a melyeknek magyarázata messze vezetne bennünket, s azért csak ismételhjük, hogy e nem eléggé tisztázott kérdést V. osztályú növendék előtt bolygatni semmikép sem tartjuk helyes eljárásnak. Endrődi még azt a levelet is fölveszi Berzsényinek, melyet ez «betegsége után először ír Kazinczyhoz s a melyben a többi közt szomorúan vallja meg a nagy ódaköltő, hogy azt hitte, neki nem szükség tanulnia s nem is tanult». Mennyi halvéleményre, helytelen magyarázatra adott okot Berzsényinek ez önbevallása: nem szükség fejtegetnünk.

Kölcey prózai műveiből Jancsó és Badics czélszerűen, majdnem egyetértőleg válogatták meg szemelvényeiket. Jancsó, igen helyesen, fölvette *Védelem a P. J. számára* című mesteri művét is, a *Parainesist* ellenben mellőzte még pedig abból az egyszerű, általa is említett okból, mert annak a «közös irodalmi oktatás föltétlen tárgyának kell lennie s azért benne is van az e czélra szerkesztett olvasó-könyvekben». Endrődi ezt veszi föl, mellé még *Mohácsot* s a magyar nyelv ügyében mondott beszédét, mást nem. Ez pedig édes-kevés. Mivel a Kazinczy fölött tartott emlékbeszéd a magyar akadémiai szónoklatnak remeke s más felül annak a kornak, a melyben Kazinczy élt és működött, oly plastikus képét állítja szemünk elé, mely kellő magyarázattal kísérve, az ifjuság ismeretkörének bővítésére a legalkalmasabb s különben is összefüggésben van az előbbi olvasmányok tárgyával: ily czélra készült könyvekből ki nem hagyható. Endrődi meglehetősen könnyedén járt el itt is. Badics a Berzsényi verseinek recenzióját is fölveszi, a melynek megértése nem V. oszt. tanulónak, hanem egy teljesen képzett ifjúnak is dolgot ad. Nem osztozhatunk Badics felfogásában, ki e művet is olvastatni kívánja az V. osztályban, abból indulván ki, hogy «Kölcey bírálatának nem elég keserű hatását ismertetni, maga a bírálat minden magyarázatnál jobban megfejtje a hatás-okait». Épen nem áll: a bírálat maga meg nem fejtje a hatás-okát, ha Berzsényi lelki állapotát nem ismerjük. Aztán ugyanakkor, mikor Berzsényi költeményeit olvastatjuk — V. osztályban — s arra törekszünk, hogy ódái mennél közvet-

lenebbül hassanak a tanulókra, nem tanácsos oly bírálattal rontani a hatást, mint a Kőlcseyé, vagy pedig annyira ellensúlyoznunk kell e bírálat hatását, hogy ha Berzsenyit fehérre mossuk tőle, akkor Kőlcseyt feketítjük be. A Kőlcsey bírálatában sok igaz van, de annak megítélése és méltánylása legfeljebb VIII. osztályú tanulótól várható, attól is csak okos vezetés mellett.

Még két más prózai darabot jelöl meg a tanterv, Salamonnak a «Török hódítás kora» című művéből t. i. a Hunyadiak korát, János és Mátyás szereplését; e részlet ellen nincs kifogásunk legfeljebb az Endrődi szemelvényei ellen, melyek ismét igen szűk marokkal vannak kimérve.

A mi ez olvasó-könyvek második részét illeti: ebben verses műveket találunk Baróti Szabótól, Révaitól, Virágtól, Daykától, Bacsányitól, Kazinczytól, Verseghytől és Berzsenyitől. Badics szemelvényei, véleményünk szerint, leginkább kiállják a kritikát a tanterv utasításának szempontjából is. Kevesebb művet ölel föl, s lehetőleg a könnyebbeket, Jancsó többet s nehezebbeket, Endrődi szemelvényei közül kihagynók *A poesis hajdan és most* címűt, mely a legnehezebben érthető Berzsenyi összes művei közül és sem Badics, sem Jancsó nem vették föl. Jancsó Berzsenyivel végzi, Endrődi egyenesen Berzsenyivel kezdi. Mondanunk sem kell, hogy ez utóbbi eljárás megint a leghelytelenebb. Egyszerre a legclassicusabb költő műveihez vezetni az ifjúságot minden előgyakorlat nélkül: bizonyára, enyhén szólva, csak fölületesség. Nem tartjuk jó választásnak, hogy Jancsó Rájnisknak «Egy igaz magyar ruhába öltözött leánynak képéről» cz. versét is fölvette, mely nem is sikerült vers s egyáltalában nem anthológiába való; elleben érdeme Jancsónak, hogy Virág több ódáját s épen a legjobbakat fölvette. Badics Berzsenyi művei után még Kisfaludy Károly *Mohácsát* közli, aztán Vörösmartytól az Előhangot *Zalán futásához* s néhány epigrammát. Ezek az utóbbi szemelvények mintegy kiegészítői kívánnak lenni a classicaí irány műveléséről szerzett ismereteknek s így hézagpótlók. Kár, hogy Jancsó is nem vette föl legalább még e néhány darabot, inkább Berzsenyi művei közül hagyhatott volna ki helyettök néhányat, pl. a *Herczeg Eszterházy Miklóshoz*, *Kishez*, *B. Prónay Sándorhoz*, *A melancholia* stb. címűeket.

A hogy a nevezett tankönyvírók magyarázatokkal kísérnek minden egyes olvasmányt s kiterjeszkednek nyelvi, tárgyi, irodalomtörténeti felvilágosításokra: eljárásuk többé-kevésbé megfelel az eddigi gyakorlatnak s a tanítás módszerének is. Badics és Jancsó jegyzetei általában megfelelnek a jogos kívánalmaknak. A *Badics* jegyzetei mégis a tárgyban való nagyobb elmélyedésre mutatnak; összefoglalók, egymással vonatkozásban vannak s nem annyira szót, mint inkább szellemet, lelket

magyaráznak. Alig akad egy pár jelentéktelenebb botlás. Így pl. pontatlan kifejezés: «a trójai háborút tartalmazó Ilias.» «*Bacchantinák*» — valószínűleg a szó német alakja után van képezve. A *thyrsus* nemcsak Bacchusnak vesszeje, hanem kíséretének és ünneplőinek is. A görög nevek írásában nem következetes. A Jancsó jegyzetei szétforgácsoltaknak tetszenek és sok feleslegest foglalnak magukban. Közkeletű latin szavakat is megmagyaráz, mintha olyan V. oszt. tanulókra is számítana, a kik tán a latin nyelv tanulása alól is fel lesznek mentve. *Plántálni, clima, cultura, stagnál, oraculum, summa, organum, poesis, cadentia, tropus, monumentum, orator, orthographia, interpunctio* («központozás!»), *elegia, industria, religio*, stb. — ily szavak csak ismeretesek egy V. oszt. tanuló előtt? Sajátságos, hogy Kármánnak egy latin idézetét — mely voltaképp közmondás — nemcsak Endrődi, hanem Jancsó sem értette meg s így valóban ma-holnap el-kei nálunk egy latin-pótló olvasókönyv is. Kármán ugyanis a *Nemzet csinosodása* cz. cikkében azon panaszkodik, hogy szegénységünk miatt nem áldo-hatunk a műzsáknak. «*Res sacra miser* — így folytatja — píróság kövesse azt, a ki ezen gún volódik. De nem háladatlanok a műzsák, bőven megfizetik szállástartásukat.» Endrődi így szól: «*A költészet (= res sacra; általában az irodalommal foglalkozás) szegény; vagyis nem szokott anyagi haszonnal járni.*» Jancsó ennyivel elégszik meg: «*res sacra miser = a szent dolog nyomorúságos, nem jövedelmes.*» Sem a Kármán gondolatainak összefüggésére nem ügyeltek, sem a latin congruentiára. A mondat így értendő: *miser* (a szegény ember) *res sacra est* (szent dolog).

A latin és görög szavak és nevek helyesírásában és alakjában is találkozik hiba Jancsónál: hipokrene, Aloeus és Alkeos (vagy: Alceus vagy görögösen: Alkaios), Rhadamenthos, Aegeus, Horatius *sabiniumi* jószága. (Ennek párja Endrődi «*arentiumi öble*».) Hyppolitus (e h. Hippolytos) stb.

Kicsiség, de bizonyos szempontból nagy hiba, hogy Jancsó egy helyt Arany Toldi-jából helytelenül citál: «*Nesze a jus kölyök*» (e h. itt a juss). Nem pontos kifejezés ugyancsak az ő jegyzeteiben, hogy Jupiter «*tekintetével megremegteti az Olymposzt*».

A 49. lapon Prometheust hibásan mondja *Thetis* fiának (Themis helyett?). Theseus és Pirithoos nem Persephone «*megmentésére*», hanem elrablására vállalkoztak. A Minotaurusról azt mondja: «*Pasiphæ fia, kit Minos király a . . . labyrinthosba záratott stb.*» — a nélkül, hogy megmondaná, hogy Pasiphæ épen a Minos neje volt. A Berzsényi említette *Sabinán* nem Hadrianus ily nevű nejét kell érteni, hanem a Horatius 2-ik eposodában említett «*uxor Sabiná*»-t. Pontatlanság és határozatlanság azt mondani, hogy a *Luziáda* a Vasco de Gáma vezérlete-

alatt elkövetett portugál hőstetteket dicsőíti», mert ezt olvasva mindenki hadi tettekre gondol, nem tengeri vállalatra. *Pindar* nem «egyike a legnagyobb görög lyrai (óda) költőknek», hanem kétségtelenül a legnagyobb ódaköltő. — V. osztályú tanulónak, a ki Liviust olvassa, legalább is felesleges az ily jegyzet: «Karthago pún város volt Afrikában, melyet a rómaiak leromboltak.»

De ez mind semmi az *Endrődi* botlásaihoz képest. Kivéve az egyes írókról adott rövid jellemrajzait: jegyzetei akár el is maradhattak volna egészen, mert épen semmit sem magyaráznak meg. Csak úgy találomra ide írunk egy párt. Berzsényinek 1809. jan. 18-án kelt levelében előfordul e néhány szó: «Horváth és Sárközy urakat távolról ismerem». Erre *Endrődi* ezt jegyzi meg: «Kazinczy F. jó barátai Zalában és Somogyban». Mit ért ebből a tanuló, vagy akár tanárja? Nyilván nem tudja, hogy Sárközy Istvánról, Kazinczy régi jó barátjáról van szó, a kivel már fogsága előtt megismerkedett s a ki különféle megyei tisztségeket viselt Somogyban s mindvégig híve maradt Kazinczynak, levén azon a vidéken műveinek lelkes colporteurje. Hát Horváth? Erről talán tudhatná, hogy ez senki más mint Horváth Ádám. S különben ugyan-e két név már az előbbi darabban is előfordul, a hol Kazinczy kérdezősködik róluk: ott *Endrődi* minden jegyzetet mellőz. E jegyzeten kívül még két más apró, említésre sem méltó szó-magyarázat van függesztve Kazinczynak a Berzsényivel váltott leveleihez s több egy betű sincs. Érdeemes ily felvilágosítást csatolni a szöveghez? Bizonyára ez a semminél is sokkal kevesebb. Mit szóljunk a Kölcsey *Mohácsához* függesztett jegyzeteire? Ha még azt sem tesszük fel egy V. oszt. tanulóról, hogy Themistoklesről, Miltiadesről, Remusról stb. nem tud annyit, mint a mennyit róluk két sorban el lehet mondani: akkor ugyan nem ilyen, de százszorta könnyebb szövegek valók számára. S ha *Lafayetteről* elmondja, ki volt: mi okért hallgat Washingtonról? Az meg épen mosolyt kelt, midőn Kölcsey a stoicismus és epikureismus híveit szembeállítja egymással és *Endrődi* a következő jegyzettel kíséri: «Stoa eredetileg = oszlop-csarnok, tornác, hol Zeno görög bölcselő tanított, innen tanának neve stoicismus, hívei pedig: stoikusok». Reméljük, ebből csak megérti a tanuló, hogy kik voltak hát azok a stoikusok. Nem kevésbé mosolyra indít, a mint a régi országgyűlések tanácskozási módját leírja. «Ha valamit elfogadott is az alsótábla — mondja — az még előbb, mielőtt a király elé terjesztették volna, a felső táblához került.» A tanulónak ebből józanon azt kell következtetni, hogy a mit most elfogad az alsó tábla (a képviselőház), az azonnal a király elé terjesztetik, mert *Endrődi* azzal vezeti be az épületes leírását, hogy a «régibb országgyűlések tanácskozásmódja nagyon eltért a mai képviselőházétól». Ha a felső tábla nem fogadta el az alsó tábla javas-

latát: úgy a javaslat vissza került a rendekhez. Mintha most mindezmáskép volna! Minek az ily szószaporítás? Különbön is ezt az előadó tanár előszóval sokkal jobban meg tudja magyarázni. Salamon F.-ről helytelenül mondja, hogy Pestmegye monografiáján dolgozik, mert Salamon Budapest monografiáját írja meg. Endrődi a maga kevés számú jegyzetei közt sem tudja a dörgést, mert pl. a 17. lapon bővebben szól Demokritosról, s azt mondja róla, hogy «a létező világ alapfeltételül végtelen mennyiségű atomot vett fel», — s a 81. lapon már csak ennyit mond róla: «Az atomismus elméletének tökéletesítője (Kr. e. 475 körül szül. Abderában).» Előbbi jegyzete szerint pedig 460-ban született. Hasonlóképp Pythagorásról a 68. lapon ennyi van mondva: «Görög bölcselel és politikus Kr. e. 550 körül; de a 78. lap már ezt mondja róla: «görög bölcselel (540—500 Kr. e.) új világnézet s egy nagy államfentartó szövetség létesítője.» Mit ért ebből a tanuló? Aztán nem áll, hogy Orpheus kimentett Eurydikét az alvilágból, mert nyomban ismét elveszítette. Nem áll, hogy a Fabiusok egytől-egyig elhulltak a csatatéren, mert egy életben maradt. Nem áll, hogy Zeus fia = N. Sándor. Nem áll, hogy Theseus «a görög mondák leghíresebb hőse». Kölcsey Mohácsának e passusához: «Hősök, kik Achill sírján ábrándoznak, a Zeus fia mesés pályáját Indiáig követik, megnyílt föld torkába ugrálnak, Platonnal kezeikben halálra rohannak, üldöző hazájokért örömmel vesznek s több ilyenek: e megért, e komoly, e való hasznok után fáradó világba mint fognának illeni?» — ezt jegyzi meg Endrődi: «A keletiek élénk képzelődése szülte regék, melyeket a rómaiak kibővítettek (!!!); összegyűjtötte őket «De rebus Alexandri magni» cz. Lucius Valerius; a német irodalom terén később mások is.» — A ki nem hiszi, hogy így van, nézze meg Endrődi könyvének 57. lapján. A Berzsényi műveihöz írt jegyzetei minden kritikán alul vannak és valószínűleg a legsilányabbak mindazok közt, melyek valaha napvilágot láttak. Ha Berzsényi mythologikus szóképeit akarjuk felvilágosítani: nem elég a szóképben szereplő mythologiai személyről elmondani, hogy ki volt az, hanem meg kell mondani, hogy Berzsényi illető helye mit jelent. Messzire vezetne bennünket, ha csak nagyjából szemlét is tartanánk e tökéletesen értéktelen jegyzetek fölött: azért csupán mutatónak hozunk föl egyet-kettőt. Vegyük a *Wesselényi hamvaihoz* című ódát. Az első versszak harmadik és negyedik sora így hangzik: «S hamvvedredet bús cyprusággal illeti Melpomeném zokogva». A Melpomene-re ezt jegyzi meg = tragikus és lyrikus költészet istennője, holott egyszerűbb volna neki a valódi nevén neveznie a gyermeket s azt mondanía, hogy mivel Melp. a tragédia műzsája (Kármán *Urania*-jánál úgy is elszámálta mind a kilenczet, e kifejezés értelme: koporsódra bús cypruságot tesz zokogva gyászba borult műzsám, mely értelmet aztán az előadó tanár többfélelekép va-

riálhat. Aztán a Melpomene magyarázata egészen el is maradhat, mert már főntebb említve volt; a hamvveder azonban megérdemelt volna talán pár sornyi felvilágosítást. — A 3-dik versszak két első sora: «Te mint az orkán s mint az olympi láng megráztad a góztorlatok alpe-sit». A második sort a közetkező jegyzettel kíséri: «Góztorlatok alpe-sit = rengeteg arányú felhőzet. Dagályos kifejezés.» Két megjegyzésünk van e pár szóra. Először: Berzsenyi a góztorlatok roppant magassága alatt tudatlanság és vadság szőgyenítő nagyságát érti, a melybe, mint a villám a sötét felhőbe, Wesselényi szava és tette fényt árasztott; másodsor: Kölcsény is megróttá e kifejezést, de Berzsenyi felvilágosította s azóta senki sem tekintí ezt mai értelemben dagályosnak. Az 5-dik versszakban azt mondja Berzsenyi, hogy az ilyen derék férfiú pályája küzdés, de végre «talp alá szegi a chimærát». Az utolsó szóra megjegyzi Endrődi, hogy a Chimæra tüzet okádó szörnyeteg, elől oroszlán, közbül kecske, alul sárkány. Sokáig réme volt Lykiának, míg végre Bellerophon legyőzte. Ez mind igaz, de ebből a költői képet meg nem érti a tanuló, meg kellett volna mondani, hogy Berzsenyi mily értelemben használja. Az utolsó versszakhoz, a melyben a költő a nagy férfiúhoz esd: «Lebegj körülünk, légy szeretett hazád védelke s óh add vissza fényes díszeidet deli magzatodtan», megjegyezhetette volna, hogy e kérés mennyire teljesült. Aztán a költemény eszméjét kellett volna pár szóval megvilágítania. Így ujra ismételhetjük, hogy e jegyzetek akár volnának, akár nem, következőleg az egész olvasókönyv is jobb volna, ha egyáltalán világot sem lát. Azt a czélt, a melyet a *Jancsó*, de kivált a *Badics* olvasókönyve eléggé jól segít elérni, Endrődi meg sem közelíti. Köpesdy egész vállalata rossz csillagzat alatt kezdi pályafutását.

Sokkal lelkiismeretesebben látott dolgához Jancsó, még inkább Badics, kinek könyve „számot tevő jelenség, s bár tökéletesnek az ő munkáikat sem mondhatni: egy új kiadással segíteni lehet hibáikon. Az írók rövid életrajzában a már említetteken kívül feltünőbb hibák nincsenek. Jancsó a Kazinczy életrajzában még legalább Kazinczy halálát jegyezhetette volna meg s elmondhatta volna röviden, mily szűkös anyagi viszonyok közt élt. Berzsenyinél pedig, a kinek életrajzi adatai kézikönyveinkben meglehetősen rosszul vannak összeállítva, ki kell javítani, hogy nem 1805-ben, hanem 1803-ban volt az, mikor Kis János legelőször megtudta, hogy Berzsenyi versírással is foglalkozik. Úgy szintén Badicsnak is ki kell javítani azt, hogy Berzsenyi nem 1800-ban, hanem egy évvel előbb, 1799-ben nősült meg. Ezek azonban csekélységek. Fontosabb az, hogy mindketten elegendő felvilágosító jegyzetet adnak az olvasmányok mellé. Jancsó még röviden össze is foglalja a mű tartalmát, még a levelekét is, a mi bizvást elmaradhatott volna. Erre semmi szükség nincs. S ha már a prózai

olvasmányok rövid tartalmát összefoglalja: sokkal inkább össze kell foglalnia a verses művek tartalmát, mit meg elmulaszt.

A Berzsenyi műveinek magyarításában ők sem jártak helyes úton. Ők is csak a szóban forgó mythologiai személyt magyarázzák meg: de a Berzsenyi kifejezéseinek értelmét legtöbbször homályban hagyják. Badics néhol ezt is megteszi; de általában véve ez oldalról legtöbb szó fér jegyzeteikhez.

SZABÓ DÁVID.

Révai Miklós élete. Irta *Csaplár Benedek* I—IV. kötet. Budapest 1881—1889. Aigner Lajos.

Kevés történelmi munka jelent meg mostanában a magyar irodalomban, a mely írója tehetségének néhány valóban fényes oldalát oly gyöngeségekkel párosulva mutatja föl, mint Csaplár nagy terjedelmű monographiája, a melyből eddig négy kötet látott napvilágot. A minden oldalú s irányú adatok felbúvárlója, a ki az okok és okozatok közti összefüggést oly szigorú pontossággal tudja megállapítani, a ki az események szövedékeinek annyira a mélyére lát s Révai egész életét új, eddig ismeretlen szempontokból igyekszik megvilágítani, — compositiójában, az adatok csoportosításában, nyelvében, előadásában annyi gyengeséget, aránytalanságot, nehézkességet árul el, hogy a különben kiváló monographia majdnem elveszettnek tekinthető irodalmunkra nézve. Igaz, hogy Csaplár nem számít a nagy közönségre, csupán a szakférfiakra, a mi a tudományos bűvárlat szempontjából igazolva lehet, de általános, nagy irodalmi szempontból bajosan. Általában nálunk nem egy jeles tudós író nevezhetnénk meg, a ki a kritikai érzék élességével, a szerteágazó adatok páratlan szorgalmú felkutatásával oly csekély stylérezket — értve e szót a legtágabb értelmében — tanúsít, a mely bizonyára nem csekély akadályt gördít az írásmű élvezhetősége, használhatósága elé. Nálunk a tudós még mindig nem igyekszik az írói tulajdonságok közül ama leglényegesebbeket elsajátítani, a melyek bármely irodalmi műfaj sikerét alkotják. E vélemény több ízben nyert már kifejezést e folyóirat hasábjain is: de lehetetlen mindannyiszor nem ismételnünk, valahányszor egy-egy kiváló tehetségnek annyi ellentétes irányú nyilvánulásaival van dolgunk, mint Csaplár monographiájában, mely a szakemberekre nézve rendkívül gazdag adataival annyira tanulságos, annyira használható, mint a mily élvezhetetlen a nagy közönségre nézve. Hogy a tudományos irodalom a nemzet nagy tömegére még most sem tehet valami intensívebb hatást: aligha ez a jelenség nem áll útjában.

Ezzel azonban koránsem azt akarjuk mondani, hogy Csaplár haszontalan munkát végzett műve írásával. Ismételjük, hogy műve a tudományos kutatás szempontjából dicséretre méltó eredményekkel dicsekedhetik. Az író semmi fáradságot nem kimélt, hogy hőst s annak korát